

Лілія Овдійчук,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови
та методик викладання
Міжнародного економіко-гуманітарного
університету імені акад. С. Дем'янчука
м. Рівне

Поетеса з легіону безсмертних

(вивчення життєпису Олени Теліги на уроках української літератури в школі)

Зорієнтованість шкільного курсу літератури на формування кваліфікованого читача та виховання естетично розвиненої особистості передбачає використання широкого діапазону методів, прийомів, форм роботи на уроках, зокрема таких, де вивчається біографія письменника. Такі заняття вимагають від учителя серйозної підготовки, глибоких знань фактичного матеріалу, власної зацікавленості письменником, його життєвим шляхом.

В українській літературі багато письменників, біографія яких є джерелом, з якого кожен може черпати безліч прикладів для формування найкращих особистісних якостей молоді.

Олена Теліга – непересічна особистість, талановита поетка, свідома громадянка окупованої, невилітної на той час Вітчизни, сильна духом і до болю молода жінка кинула виклик смерті і героїчно увійшла до легіону безсмертних. Коротке як спалах життя і всі події, що вмістилися в ньому, дивним чином поєдналися з долею України, яка вела в ті часи боротьбу за свободу на кількох фронтах проти ворогів різних мастей. Олена Шовгенева, петербурзька панночка, яка сповідувала мистецькі принципи російських поетів «срібного» віку, хрещеною матір'ю якої була одна з найяскравіших представниць цієї доби Зінаїда Гіппіус, одного разу відреклася від себе колишньої і свідомо обрала жертвний шлях служіння Україні. З вишуканого товариства білих офіцерів Олена кинулася у самісінький вир політичних і військових змагань, при цьому ставши ще й першокласною українською поеткою. Мабуть, приналежність до певної нації у кожної людини проявляється по-різному, незбагнено для поверхневого розуміння. Важливою для Олени була зустріч з Михайлом Телігою і в особистому житті і в її національному становленні. Для подружжя Теліг від самого початку їхнього спільного життя були визначені принципи підпорядкованості громадського особистому. Про це так написала у вірші «Чоловікові» сама Олена.

Не цвітуть на вікнах герані,
Сонний символ спокійних буднів.
Ми весь час стоїмо на грані

Невідомих шляхів майбутніх.
Що нам щастя солодких звичок
У незмінних обіймах дому –
Може, завтра вже нас відкличе
Канонада грізного грому.

Вивчення життєпису Олени Теліги є важливим чинником самовиховання, засвоєння особистісно значущої інформації для учнів і, безумовно, вельми важливим етапом у процесі досягнення її творчості. „Основна функція біографії – максимально наблизити учнів до розуміння особистості письменника [1, с.110]”.

Тому метою таких занять є представлення письменника як різнобічної особистості: його характеру, уподобань, життєвого та творчого кредо, сфери діяльності. Таким чином особистість митця опосередковано впливає на особистість учня. Все залежить від того, наскільки глибокими, грамотними і особистісно зорієнтованими будуть запитання та завдання, які пропонуватимуться учням. Основними методами, прийомами та формами роботи на уроках є цікава розповідь з емоційним початком, що відтворює яскравий епізод із життя письменника, повідомлення учнів із зачитуванням спогадів, уривків з листів, щоденників, автобіографічних творів, використання зорової, слухової, синтетичної наочності, яка відтворює певні епізоди життя, духовний світ митців слова. Про це йдеться у працях Н. Волошиної, С. Жили, І. Каплан, Ю. Ковбасенка, Л. Мірошніченко, А. Лісовського, Є. Пасічника, Б. Степанишина.

Тема уроку може звучати так: «Поетеса з легіону безсмертних». **Епіграфом** до уроку будуть рядки О. Теліги «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив».

Мета уроку. Допомогти учням пізнати непростий, але героїчний шлях поетеси, її характер, життєве кредо, світ захоплень. Удосконалювати вміння працювати з різними джерелами інформації, порівнювати, аналізувати вчинки, факти, узагальнювати, робити висновки. Сприяти вихованню справжнього патріотизму, виробленню своєрідного кодексу честі, естетичних смаків.

Методи і прийоми. Слово вчителя, повідомлення учня, евристична бесіда, художнє читання поезії, слухання музичного запису, презентація дослідницько-пошукових завдань.

Обладнання. Фотопортрети Олени та Михайла Теліг, аудіозапис танго Родрігеса «Кумпарсіта», таблиця „Естетичні уподобання українських письменників. О. Теліга”.

Підготовка учнів до уроку. Індивідуальні завдання: 1) вивчити напам'ять вірш «Танго», 2) підготувати повідомлення про основні життєві події письменниці; 3) підготувати дослідження про кодекс честі О. Теліги а) за спогадами С. Ледянського, М. Антоновича, О. Лашенка та б) листами до Н. Лівницької-Холодної №21, №24, №34 з книги: Теліга О. Листи. Спогади /

Упорядник Надія Миронець. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 400с..

Після емоційного вступного слова вчитель зверне увагу учнів на портрет і зачитає спогади про зовнішність письменниці: «Олена Теліга була чарівна жінка, повна індивідуальної жіночої принади. Говорила глибоким альтовим голосом і сміялася часто закотисто. Мала регулярні риси обличчя, рівний ніс, виразні уста й живі очі, що вмiли кидати блискавиці. Була вище середнього зросту, шатенка, рівномірної будови і пристрасно любила танці» [1, 264].

Наступним етапом роботи буде повідомлення учня про основні події в житті письменниці. У цей час учні занотовують до зошитів окремі факти з біографії, аналізують їх, роблять висновки про формування особистості Олени Теліги в дитинстві, юності, у студентські роки.

Допоміжним матеріалом у проведенні уроку вивчення біографії О. Теліги є авторська таблиця „Естетичні уподобання українських письменників. О. Теліга”.

Таблиця на уроці не тільки інформаційний матеріал, а й можливість вирішення проблемних питань, що ґрунтуються на особистісно зорієнтованих принципах навчання, тобто викликають особистісну зацікавленість учнів.

Оскільки таблиця має такі розділи: «Сфера діяльності», «Риси характеру», «Кредо», «Світ захоплень» письменника, то цілком доречною є система запитань, які спонукатимуть учнів не до репродукції, а до аналізу, порівняння, виявлення особистісного ставлення.

Сфера діяльності. *Поет, публіцист, член ОУН-УПА, її Культурної Реферантури, голова Співки письменників окупованого Києва, редактор літературного часопису «Літаври».*

Риси характеру. *Жвава, балакуча, відкрита, рухлива, товариська, дуже весела. «...належала до типу таких людей, які усіх дивують, коли перестають сміятися...». Вдача оптимістична. «Це була людина, яка хотіла радості, хотіла барвистості і повноти, і ще радості в усім королівським значенні цього слова». «Гостре слово, веселий сміх, приваблива зовнішність, елегантний одяг, завжди модний капелюшок і в цілому магнетизм неординарної особистості притягували співрозмовників. Кожний, хто з нею зустрічався, не міг її забути». Була амбітною, гостро переживала, якщо їй не все вдавалося у навчанні та інших справах. Мала своєрідний кодекс честі, якого строго дотримувалася. Серед найголовніших його постулатів – бути собою у будь-яких обставинах, вміння сказати гірку правду в очі і підтримувати людей, яких шануєш, нехтуючи неприємностями, навіть небезпекою. Надзвичайно цінувала справжню дружбу. Характерним було поєднання «найкращої жіночності і найкращої мужності». Було гранично безкомпромісною. Слово ніколи не розходилося з ділом. Ідеалістка за натурою. «Ніколи і нічого не робила наполовину».*

Запитання до бесіди

1. Що основне в характері О. Теліги як людини?
2. Які риси вдачі допомагали у складних життєвих обставинах?
3. Що в характері відображає жіночу сутність поетеси?
4. Як поєдналася культурна і громадсько-політична діяльність Теліги?
5. Які з рис характеру О. Теліги визначили її долю?
6. Які риси характеру Олени Теліги вам імпонують?
7. Які риси ви хотіли сформувати в себе?
8. Що вам не подобається в характері поетки? У чому вам хотілося бути схожими на неї?

Презентація досліджень зі спогадів С. Ледянського, М. Антоновича, О. Лащенко та листів до Н. Лівницької-Холодної 21, 24, 34, з яких можна простежити кодекс честі О. Теліги

Кредо поетеси

*

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,

*Та там, де треба, я тверда й сувора.
О краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жоден ворог.*

*

*Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може, в цьому й є моя сміливість:
Палити серце в хуртовині сніжній,
Купати душу у холодній зливі.*

*

*У павутинні перехресних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог мене зіслав найвищий дар –
Гарячу смерть, не зимне умирання.*

*

*Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати порад,
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град.*

*

*«Наша смерть научить інших,
як їм треба жити».*

Запитання до бесіди

1. Які з наведених висловів, на вашу думку, найбільше відповідають характерові поетки?
2. Як ви оцінюєте життєве і мистецьке кредо Теліги?
3. Який вислів ви обрали б для себе як девіз у житті?
4. Який із висловів відображає долю письменниці ?

***Улюблені письменники** Виховувалася у колі петербурзької інтелігенції та митців «срібної доби», тому юність – це пора захоплення російськими поетами. За світоглядними позиціями у юності – петербуржанка. Пізніше цінувала творчість П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, Ю. Яновського, Ю. Липи, окремі твори Є. Маланюка. Серед улюблених письменників-іноземців – Кнут Гамсун.*

Запитання до бесіди

1. Про що свідчить зміна світоглядних і естетичних орієнтирів Олени Теліги?
2. У спогадах У. Самчука йдеться про епізод, який змінив життя панночки Олени Шовгеневої? Які витоки зміни її світогляду, мови, поведінки?
3. Чи є серед названих письменників ваш улюблений?
4. Твори яких із названих письменників вам хотілося б прочитати?
5. Які ваші улюблені митці слова?

Улюблені заняття й природні обдарування. Найбільше любила танці і вміла просто мистецьки їх виконувати. Разом з чоловіком були осередком танцювального колективу В. Авраменка. Була душею товариства на вечірках. Гарно декламувала, мала талант чудово оповідати і часто опановувала цілим товариством, брала участь у літературних дискусіях, диспутах. Любила гарний одяг, «хотіла подобатися мужчинам», сама захоплювалася ними. Мала дар педагога. Певний час захоплювалася стрільбою в ціль і досить добре опанувала цей «спорт», вважала, що світ став тривожнішим і за націю колись доведеться битися зі зброєю в руках. Дуже любила життя, вважала, що «життя має ... стільки цікавого, блискучого і радісного, що ця свідомість рятує мене з самої чорної розпачі». Любила господарювати. Цікавилася фотографією.

Запитання до бесіди:

1. Яке хобі Олени Теліги вам імпонує?
2. Про що свідчить такі різні за змістом і характером улюблені заняття письменниці?
3. Яке хобі найбільше відображає її оптимізм і любов до життя як характерні риси вдачі?
4. Які ваші улюблені заняття?
5. Яке зі своїх обдарувань ви б хотіли розвивати?

Щоб відтворити світ захоплень Олени Теліги, підготовлена учениця художньо читає вірш «Танго» під аудіозапис Родрігеса «Кумпарсіта». Олена мала справжній талант до танцю, дуже любила танцювати і написала кілька віршів, у яких тонко відтворила стихію ритму, стиль, емоційний стан, передала власні почуття. Часто у поетичних рядках звучить нотка сприйняття життя через естетику танцю, руху: «І в життя як в безжурний танок, увійду до нічних годин», «Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом». Є й поезії про танець як мистецтво і захоплення: «Козачок», «Танго»,

Танго

І знов з'єднались в одну оману, —
О, дивне танго, — і сум, і пристрасть;
Пливу на хвилях твого туману,
Згубила керму, спалила пристань!

І б'ється серце, і гнеться тіло
В твоїм повільнім і п'янім вирі;
Блакитне сонце мені світило,
А буде чорне, а може й сіре!

Чекає прірва на кожному схилі —
Та сум і пристрасть манять так п'яно.
Пливти все далі, віддавшись хвилі, —
Зрадливе танго, — твого туману.

Та завтра вранці, під перший промінь,
Мені не пристрасть туманна сниться —
Зоріє ясно в чаду і втомі,
О, світла ніжність, твоя криниця.

Запитання до бесіди

1. Як поетеса передає рух і ритм танго? Яка частина мови переважає? (Танго – це старовинний іспанський народний танець; сучасний парний танець).
2. Які почуття передає поетеса у вірші?
3. Яка кольорова гама поезії? Що переважає: пастельні чи яскраві кольори? Контрастні чи відтінки одного? Чому?
4. Які епітети передають ставлення авторки до танцю?
5. Який віршований розмір передає ритм танцю?
6. Як танго Родрігеса «Кумпарсіта» допомагає передати настрій і почуття, висловлені в поезії?

Поезія написана надзвичайно майстерно. Для того, щоб передати рух та ритм танго поетеса використовує прості ритмічні речення, зокрема й окличні. Найчастіше вживає дієслова: з'єднались, пливу, згубила, спалила, б'ється, гнеться, – які передають пристрасний і п'яний ритм танцю. Таким чином висловлює своє захоплення танцем, який дарує почуття суму і остраху (відчуття над прірвою), радості і легкості. Колористика вірша контрастна. Серед художніх засобів ведуча роль належить епітетам: «дивне танго», «зрадливе танго», «повільний і п'яний вир», «блакитне», «чорне» «сіре» сонце, «світла ніжність», «туманна пристрасть». За їхньою допомогою авторка висловлює динаміку власних почуттів, що змінюються зі зміною ритму танцю, його характеру. Цьому сприяє й обрана поетесою двоскладова стопа з наголосом на другому складі (ямб).

«Кумпарсіта» Родрігеса є класичним зразком танго, пристрасного, п'яного, мінливого, тому якнайкраще допомагає передати настрій і почуття, висловлені в поезії Олени Теліги.

Завершити урок можна узагальнювальною бесідою.

Запитання до бесіди

1. Яка зі сфер діяльності виявила організаторські здібності в Олени Теліги?

2. Які риси характеру свідчать про неординарність її особистості?
3. Назвіть основні поняття з кодексу честі письменниці. Якими з них керувалася сама поетка, вирішивши залишитися в Києві перед загрозою арешту і розстрілу?
4. Чому смерть поетеси можна назвати героїчною?
5. Прокоментуйте вислів О. Теліги «Наша смерть научить інших, як їм треба жити».

Олена Теліга прожила коротке і блискуче життя. Вона залишила невеликий поетичний спадок, два десятки публіцистичних статей, рецензій, літературознавчих оглядів. Як хороший організатор проявила себе в окупованому Києві, де очолила письменницьку організацію і була редактором літературного часопису «Літаври». Була дисциплінованим і відданим членом ОУН-УПА, зокрема належала до Культурної Реферантури. Її визначальними рисами характеру була безкомпромісність і дотримання своєрідного кодексу честі: бути собою за будь-яких обставин і ніколи, нічого не робити наполовину. Слово у неї ніколи не розходилося з ділом. Характерним було поєднання «найкращої жіночності і найкращої мужності». У цьому неординарність її особистості. Ідеалістка за натурою, вона свято дотримувалася правил, які раз і назавжди визначила як основні. Тому, отримавши наказ провідника ОУН Олега Ольжича залишити Київ, прийняла рішення, яке було сумісним з її світоглядом і правилами честі – залишилася, аби до кінця бути з тими, хто їй повірив, фактично прийняла виклик смерті. Як засвідчив один із німецьких окупантів: «Я не бачив мужчини, щоб так героїчно вмирав, як ця гарна жінка». «Ця чаруюча жінка, для якої життя було світлою радістю, рівноважить: зустріч – чин – екстазу – і дотик смерті на одну хвилину» [1, 270].

Такі особистості як Олена Теліга – взірці справжнього служіння нації і Вітчизні. Її смерть вчить нас нинішніх, як треба жити.

Література

1. Бачинська-Донцова М. Теліги (Жмут спогадів) // Теліга О. Листи. Спогади / Упорядник Надія Миронець. – К.: Видавництво імені Олени Теліг, 2003. – 400с.
2. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344с.
3. Теліга О. Листи. Спогади / Упорядник Надія Миронець. – К.: Видавництво імені Олени Теліг, 2003. – 400с.